

RÓŻNICE ROZWOJU FIZYCZNEGO DZIECI MIEJSKICH I WIEJSKICH W POLSCE JAKO PRZEJAW NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNYCH

Nierówności społeczne mogą przejawiać się na wiele różnych sposobów. Mogą dotyczyć nierównego dostępu ludzi do cenionych społecznie dóbr, takich jak władza, prestiż lub wysokie dochody (co może prowadzić do sytuacji konfliktogennych), ale także – w praktyce codziennego życia – do dobrej edukacji dla dzieci, opieki medycznej, pomocy prawnej, usług sportowo-rekreacyjnych czy turystyki (której rzekomo masowy charakter nie może przesłonić faktu, że duża liczba Polaków jest z niej w praktyce wykluczona). Brak równości ludzi w życiu społecznym, podział na rządzących i rządzonych, bogatych i biednych był wielokrotnie uzasadniany i uznawany za niemal „naturalny” (choć konstruowany przez ludzi i stąd raczej kulturowy, czyli raczej „naturalny-oczywisty”). Na dystopijny charakter hipotetycznej pierwotnej równości ludzi i konieczność rezygnacji z tego stanu na rzecz podporządkowania się suwerenowi zwracali uwagę (inaczej interpretując cały proces i jego konsekwencje) John Locke i Thomas Hobbes. Sztywny hierarchiczny układ struktury społecznej przez wieki poprzedzające epokę przedmodernizacyjną i nowoczesną legitymizował Kościół oraz prawa stanowione przez uprzywilejowanych dla uprzywilejowanych, czego liczne przykłady, opisywane przez Normana Daviesa w *Bożym igrzysku* odnajdujemy w epoce polskiej demokracji szlacheckiej¹.

Współcześnie, w ponowoczesnych społeczeństwach, nierówność społeczna ufundowana na zasadzie merytokracji (każdy otrzymuje tyle, na ile sam zasłużył pracą i talentem) uznaje się często za przejaw sprawiedliwości społecznej i równego traktowania obywateli. Jak jednak zauważa Pierre Bourdieu (uzasadniając ukryty proceder przemocy symbolicznej i reprodukcji elit)², czy dyskusyjnie przedstawia Stuart White, analizując tzw. słabą i mocną

1 N. Davies (2010) *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków, m.in. tom I, rodz. X „Demokracja szlachecka”, s. 306-349.

2 P. Bourdieu (2005/1979) *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, Warszawa; P. Bourdieu, J.C. Passeron (2006/1970) *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa.

merytokrację³, często rzekomo merytokratyczne systemy w sposób ukryty i przy pełnej ich akceptacji, dyskryminując tych, którzy nie należą do klas dominujących: mających władzę, prestiż, pieniądze i pożądaną przez wszystkich innych poziom i styl życia. Same zaś nierówności społeczne wzbudzają sprzeciw opinii publicznej i badaczy przestrzeni społecznej głównie wówczas, gdy przybierają formy skrajne: dyskryminacji lub wykluczenia, lub gdy ich efektem jest silne rozwarstwienie lub polaryzacja społeczna (co mierzy się m.in. wskaźnikiem nierówności w dochodach Giniego, zwanym jednak także szerzej wskaźnikiem nierówności społecznej). Krytyka taka prezentowana jest szczególnie przez badaczy lewicowych, w tym przez nadal dosyć liczne grono postmarksistów.

Nierówności społeczne wiążą się także z ludzką cielesnością, zróżnicowaniem typów somatycznych, rysów twarzy, kolorów skóry, wysokością i masą ciała, jego sprawnością fizyczną czy wreszcie z naturalnym podziałem na płeć i konstruktami społecznymi w postaci płci kulturowej (gender). Naturalna somatyczna nierówność ludzi przeradzała się często w nierówności społeczne, które czasem przybierały postać uprzedzeń i wrogości, dyskryminacji i rasizmu. Samo ciało ludzkie, jego wygląd, stan zdrowia, czy sprawność kształtowane są z kolei przez cechy społeczno-kulturowe jego właścicieli. Jak zauważa Zbigniew Krawczyk⁴, „ciało, podobnie jak cały człowiek, jest przedmiotem kształtowania zgodnego z panującymi w danym społeczeństwie wzorami kulturowymi”. Analizy budowy ciała ludzkiego, tempa jego rozwoju na różnych etapach życia mogą służyć śledzeniu dystansów społecznych. Wpisując się w tradycję analiz charakterystycznych dla antropologii fizycznej, w tym tekście chcemy przedstawić wpływ miejsca zamieszkania na rozwój i sprawność fizyczną dzieci w Polsce i ich zróżnicowanie wśród dzieci województwa mazowieckiego. „Miejsce zamieszkania” nie jest w tym przypadku sztucznie wyizolowaną zmienną. Powinno być traktowane jako swoista „zmienna złożona”, na którą składa się kompleks społecznych uwarunkowań i różnic kategorii zawodowych rodziców, ich kapitału kulturowego, wiedzy na temat zdrowego żywienia, jakości szkolnictwa, infrastruktury edukacyjnej, zdrowotnej, sportowej czy nawet transportowej.

Problematyka sprawności fizycznej w kontekście dojrzewania dzieci i młodzieży jest stosunkowo częstym tematem opracowań w naukach o kulturze fizycznej. Nowoczesne metody zbierania i przetwarzania danych umożliwiają obecnie dokładniejszą analizę zjawisk związanych z ontogenetyczną zmiennością cech somatycznych i sprawności fizycznej młodzieży. Sprawność ta ma szczególne znaczenie w życiu osobniczym. W przeszłości decydowała ona

3 S. White (2008) *Równość*, Warszawa, s. 79-88.

4 Z. Krawczyk (2011) Ciało jako fakt społeczno-kulturowy. W: Z. Dziubiński, Z. Krawczyk [red.] *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, s. 150-151.

o przetrwaniu człowieka, obecnie zaś jest ważna ze względu na pracę zawodową i utrzymanie przez długie lata wysokiej jakości życia. Ukształtowane w ontogenezie właściwości fizyczne, intelektualne i motoryczne oraz charakter i temperament jednostki określają jej upodobania, aspiracje, tryb życia i sposób żywienia, co z kolei składa się na jej ogólny dobrostan.

W tym tekście podejmujemy próbę przedstawienia obrazu sprawności fizycznej dzieci i młodzieży w ważniejszych dla nich okresach wzrastania i dojrzewania. W ostatnich dekadach wśród polskich antropologów ontogenetycznych, auksologów i pedagogów dało się dostrzec zwiększone zainteresowanie zmiennością somatyczną i motoryczną, związaną ze zjawiskiem trendów sekularnych, z przejawami akceleracji wzrostu i dojrzewania młodzieży oraz odmiennymi wpływami na jej rozwój środowisk społeczno-ekonomicznych. Świadczą o tym publikacje wielu autorów⁵. Międzypokoleniowe zwiększanie się wymiarów somatycznych i przyspieszanie dojrzewania mogłoby wskazywać na możliwość osiągnięcia przez polską młodzież lepszych wyników w próbach motorycznych. Jednakże w literaturze można napotkać rezultaty badań świadczące o niekorzystnych zmianach sprawności fizycznej kolejnych pokoleń, wykazujących pogłębianie się regresu efektów motorycznych⁶. Temu zjawisku nadano nazwę „rozwierających się nożyc” między somatyką a motoryką⁷, co nakazuje zwrócenie baczniejszej uwagi na zabiegi zmierzające w kierunku zwiększenia efektywności w zakresie stymulacji ruchowej. W ontogenezie szczególnym okresem jest dojrzewanie, rozumiane jako faza pośrednia między dzieciństwem i dorosłością. W tym okresie młodzież jest szczególnie podatna na pozytywne jak i negatywne stymulacje rozwojowe. W okresie tym dochodzi do ukształtowania u młodych ludzi nawyku stałego uprawiania ćwiczeń ruchowych oraz pozytywnych (lub negatywnych) postaw wobec kultury fizycznej.

Opisywane w literaturze osiągnięcia motoryczne i rozwój fizyczny, szczególnie młodzieży warszawskiej, stanowią często punkt odniesienia dla badań porównawczych dotyczących innych regionów Polski. Związane jest to z faktem, że młodzież warszawska osiąga najwyższe wymiary ciała w każdej kategorii wieku, największą ostateczną wysokość, najwcześniej dojrzewa i najwcześniej wchodzi w fazę skoku pokwitaniowego w porównaniu z inną młodzieżą za-

5 T. Łaska-Mierzejewska, E. Łuczak (1993) *Biologiczne mierniki sytuacji społeczno-ekonomicznej ludności wiejskiej w Polsce w latach 1967, 1977, 1987*, Wrocław; T. Bielicki, A. Szklarska, S. Koziół, Z. Welon (2003) *Transformacja ustrojowa w Polsce w świetle antropologicznych badań 19-letnich mężczyzn*, Wrocław; R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *Kondycja fizyczna polskiej młodzieży*, Warszawa.

6 W. Osiński (1988) *Wielokierunkowe związki zdolności motorycznych i parametrów morfologicznych. Badania dzieci i młodzieży wielkowiejskiej z uwzględnieniem poziomu stratyfikacji społecznej*, Poznań.

7 R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *op. cit.*

mieszkującą wielkie miasta Polski⁸. Przyczyn tego zjawiska można doszukiwać się w odmiennej strukturze społecznej ludności zamieszkującej Warszawę, w porównaniu do innych polskich środowisk wielkomiejskich. Do czynników wpływających pozytywnie na osiągnięcie lepszych warunków w rozwoju fizycznym i sprawności fizycznej dziewcząt i chłopców województwa mazowieckiego, należy zaliczyć lepsze warunki ekonomiczne, większy odsetek osób z wyższym wykształceniem, łatwiejszy dostęp do opieki medycznej i infrastruktury sportowo-rekreacyjnej itp. Na trend sekularny wysokości ciała młodzieży warszawskiej wskazywano w badaniach Milicer⁹ oraz Łaski-Mierzejewskiej¹⁰. Radzka¹¹ wskazywała na wzrost wysokości i masy ciała chłopców województwa warszawskiego¹² w 1989 roku, w porównaniu do badań z roku 1979. W tej samej dekadzie u dziewcząt zanotowała zwiększenie wysokości, ale zmniejszenie masy ciała, co wskazywało na wyraźną tendencję młodych warszawianek do przyjmowania smuklejszej sylwetki. Na zanikanie trendu sekularnego wysokości ciała dzieci warszawskich wskazują natomiast badania przeprowadzone w roku szkolnym 1997/1998 przez Dziewięckiego i wsp.¹³. Badania dzieci warszawskich¹⁴ posłużyły do zaobserwowania charakterystycznego dla nich rytmu i tempa rozwoju oraz opracowania klasyfikacji wskaźników proporcji ciała w aspekcie rozwojowym. Ponadto autor zaprezentował szczegółowy opis kształtujących się różnic dymorficznych w ontogenezie. Równoległe z badaniami rozwoju fizycznego prowadzono w Warszawie obserwacje dotyczące akceleracji wieku biologicznego. Liczne prace (np. nowsze prace Charzewskiego i wsp.¹⁵, Piechaczka i Lewandowskiej¹⁶, wskazują na zmiany w występowaniu wieku menarche dziewcząt warszawskich wraz ze zmianami sytuacji ekonomicznej społeczeństwa. Następujące przyspieszenie dojrzewania w latach siedemdziesiątych, a następnie jego opóźnienie spowodowane kryzysem gospodarczym

8 A. Waliszko, W. Jedlińska, K. Kotlarz, D. Palus, T. Sławińska, A. Szmyd, A. Szwedzińska (1980) *Stan rozwoju fizycznego dzieci szkolnych w Polsce*, Wrocław.

9 H. Milicer (1966) Zjawisko trendu sekularnego w populacji polskiej, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1, s. 199-203.

10 T. Łaska-Mierzejewska (1973) Trend sekularny rozwoju dzieci i młodzieży, *Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna*, nr 8, s. 2-6.

11 A. Radzka (1998) Rozwój fizyczny i sprawność fizyczna dzieci i młodzieży szkolnej województwa stołecznego warszawskiego, *Kultura Fizyczna*, nr 5-6, s. 19-21.

12 Do 1999 roku terytorium województwa warszawskiego obejmowało znacznie mniejszy obszar niż województwo mazowieckie po reformie administracyjnej.

13 Cz. Dziewięcki, I. Gil, A. Antoszewska (2000) Monitoring rozwoju biologicznego dzieci warszawskich. W: A. Jopkiewicz [red.] *Auksjologia a promocja zdrowia*, t. 2, Kielce, s. 21-29.

14 N. Wolański (1962) *Kinetyka i dynamika rozrostu oraz różnicowanie się proporcji ciała u dzieci i młodzieży warszawskiej*, Warszawa.

15 J. Charzewski, L. Lewandowska, H. Piechaczek, A. Syta, L. Łukaszewska (1998) Wiek menarche dziewcząt warszawskich 1986-1997, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1, s. 61-66.

16 H. Piechaczek, J. Lewandowska (1996) Wiek menarche i budowa ciała dziewcząt z warszawskich szkół sportowych, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1, s. 11-17.

lat osiemdziesiątych, wskazywało na ekosensytywność wieku menarche dziewcząt warszawskich. Jaczewski i wsp.¹⁷ natomiast nie stwierdzili w swojej publikacji z 1975 roku istotnej akceleracji wieku menarche dziewcząt ze szkół warszawskich, ale wskazywali na przyśpieszenie w występowaniu pierwszych polucji u chłopców na przełomie 12 lat. Ostatnie doniesienia uwidaczniają stałą tendencję do wcześniejszego dojrzewania dziewcząt mazowieckich, ale nie tak dynamiczną jak w poprzednich dziesięcioleciach¹⁸. Różnice w występowaniu wieku menarche z różnych środowisk województwa mazowieckiego badali Charzewska i wsp.¹⁹, gdzie wskazali na wcześniejsze dojrzewanie dziewcząt warszawskich w porównaniu do mieszkanek Siedlec i Ciechanowa. Poza tym w badaniach zanotowano różnicę w wieku biologicznym dziewcząt ze względu na wykształcenie rodziców, wskazując, że dzieci z rodzin pracowników fizycznych dojrzewają później niż dziewczęta z rodzin pracowników umysłowych. Dzieci i młodzież województwa warszawskiego ze środowisk wiejskich charakteryzowało opóźnienie w rozwoju dojrzewania płciowego w porównaniu do rówieśników z Warszawy²⁰. W badaniach tych wskazano, że dziewczęta wiejskie były opóźnione o około 1,5 roku, a chłopcy o 2 lata, w porównaniu do warszawiaków. Dystanse międzyśrodowiskowe wśród mieszkanek Mazowsza na przestrzeni 13 lat utrzymują się, ale ulegają zmniejszeniu, co jest efektem intensywniejszego trendu akceleracji dojrzewania w środowiskach małomiasteczkowych. Poziom wykształcenia rodziców jest jednym z podstawowych mierników warunków rozwojowych dziewcząt i chłopców. Denisiuk i Milicerowa²¹ wskazywali na zróżnicowanie rozwoju somatycznego dzieci i młodzieży warszawskiej w zależności od wykształcenia rodziców. Lepsze warunki somatyczne osiągnęte przez młodzież warszawską z rodzin o wyższym statusie wykształceniowym potwierdzili także m.in. Charzewski i Bielicki²², Charzewski i Piechaczek²³. Przyczyn tego zjawiska dopatrywali się autorzy w decydującym znaczeniu czynnika kulturowego, wpływającego na właściwe gospodarowanie budżetem rodzinnym i odpowiednie ustalenie hierarchii potrzeb i wartości, które z kolei wpływają na określone efekty rozwojowe. W badaniach

17 A. Jaczewski, M. Góralska, M. Półtorak (1975) Wiek dojrzewania dziewcząt i chłopców jednej ze szkół warszawskich, *Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna*, nr 6, s. 20-21.

18 R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *op. cit.*

19 J. Charzewska, E. Lasecka, Ś. Ziemiański (1976) Wiek menarche a wybrane czynniki środowiska, *Roczniki Naukowe AWF Warszawa*, t. XXI, s. 131-141.

20 Z. Jaworski (1960) Rozwój fizyczny wiejskiej młodzieży szkolnej powiatu makowskiego, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1, s. 27-42.

21 L. Denisiuk, H. Milicerowa (1969) *Rozwój sprawności motorycznej dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*, Warszawa.

22 J. Charzewski, T. Bielicki (1990) Uwarstwienie społeczne ludności Warszawy. Analiza wysokości ciała i tempa dojrzewania chłopców 13-14-letnich, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1, s. 3-20.

23 J. Charzewski, H. Piechaczek (2001) Międzywarstwowe różnice rozwoju somatycznego dzieci warszawskich, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 4, s. 421-432.

Charzewskiego i wsp.²⁴ wskazywano, że bezpośrednią przyczyną uzyskiwania lepszych warunków somatycznych dzieci warszawskich z górnych warstw społecznych jest jakość żywienia, co potwierdziły spostrzeżenia Radzkiej²⁵, która utrzymuje, że wraz ze wzrostem wykształcenia rodziców, podnosił się odsetek osób żywionych prawidłowo. Nieco inne wyniki uzyskała Orlicz²⁶, wskazując, że najwyższą częstością występowania otyłości charakteryzują się chłopcy warszawscy pochodzący z rodzin, których rodzice posiadają wykształcenie średnie, a mniej otyłych jest w rodzinach o najniższym i najwyższym statusie społecznym. Kontrast w osiągnięciu ostatecznej wysokości ciała i tempa dojrzewania u młodzieży warszawskiej zauważył już w roku 1934 Mydlarski²⁷.

Warunki fizyczne młodzieży może także w dużym stopniu warunkować liczba dzieci w rodzinie. W badaniach stwierdza się współwystępowanie gorszych warunków somatycznych dzieci warszawskich wraz ze wzrostem liczby dzieci w gospodarstwie domowym²⁸, co najczęściej tłumaczy się trudniejszymi warunkami ekonomicznymi w rodzinach wielodzietnych. Częstsze występowanie dziewcząt niskorosłych w województwie mazowieckim, w rodzinach wielodzietnych, potwierdziły także badania Nowickiego i wsp.²⁹ Szczególnego znaczenia w praktyce wychowania fizycznego nabrały badania ogólnopolskie związane z rozwojem fizycznym i sprawnością fizyczną wykonywane w odstępach dekadowych. Badania Przewędy³⁰, Przewędy i Trzeźniowskiego³¹, Przewędy i Dobosza³² wskazują na występujące pokoleniowe zmiany somatyczne i motoryczne. Badaniami tymi byli objęci także mieszkańcy województwa mazowieckiego. Nieznaczny wzrost sprawności fizycznej dziewcząt i chłopców województwa warszawskiego w dziesięcioleciu 1979-1989 stwierdziła Radzka³³. Natomiast w porównaniu z populacją ogólnopolską badaną w 1989 roku, młodzież województwa warszawskiego wypadła gorzej w próbach sprawności fizycznej.

24 J. Charzewski, J. Lewandowska, H. Piechaczek, A. Syta, L. Łukaszewska (2003) *Kontrasty społeczne rozwoju somatycznego i aktywności fizycznej dzieci 13-15-letnich*, Warszawa.

25 A. Radzka (1998a) Społeczne uwarunkowania rozwoju fizycznego, aktywności fizycznej oraz sposobu żywienia uczniów szkół warszawskich w wieku 12,5-15 lat. Praca doktorska. AWF Warszawa.

26 B. Orlicz (1994) Społeczne uwarunkowania otyłości i nadwagi dzieci warszawskich, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1, s. 24-31.

27 J. Mydlarski (1934) Sprawność fizyczna młodzieży w Polsce, *Przegląd Fizjologii Ruchu*, Warszawa.

28 J. Charzewski, T. Bielicki (1990) *op. cit.*

29 D. Nowicki, K. Milde, P. Tomaszewski (2005) Społeczne uwarunkowania niskorosłości dziewcząt województwa mazowieckiego, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 49, s. 237-240.

30 R. Przewęda (1985) *op. cit.*

31 R. Przewęda, R. Trzeźniowski (1996) *Sprawność fizyczna polskiej młodzieży w świetle badań z roku 1989*, Warszawa.

32 Przewęda i Dobosz (2003) *op. cit.*

33 A. Radzka (1998b) Rozwój fizyczny i sprawność fizyczna dzieci i młodzieży szkolnej województwa stołecznego warszawskiego, *Kultura Fizyczna*, nr 5-6, s. 19-21.

W polskiej literaturze można spotkać wiele prac poświęconych zmienności warunków somatycznych w środowiskach o różnym poziomie urbanizacji. Za interesowanie tym problemem związane jest z wrażliwością cech somatycznych na warunki środowiskowe³⁴, a co za tym idzie, możliwością oceny zjawisk i trendów zachodzących w tych środowiskach. Tanner [za: Bielicki i wsp.³⁵] wskazywał, że dane o wzrastaniu i dojrzewaniu dzieci i młodzieży stanowią jeden z najrzetelniejszych i najbardziej obiektywnych mierników bezklasowości społeczeństwa. Do najczęściej wymienianych w literaturze czynników środowiskowych wpływających na warunki somatyczne należą: ilość i jakość odżywiania, heterozja, obciążenie organizmu niektórymi chorobami w dzieciństwie i w wieku pokwitania oraz higiena życia. Wymienione czynniki związane są ze wskaźnikami takimi jak: stopień urbanizacji miejsca zamieszkania, wykształcenie rodziców czy liczba dzieci w rodzinie, które pośrednio modyfikują warunki somatyczne. Jak zauważyła jednak Szklarska³⁶, spośród różnych elementów sytuacji społeczno-ekonomicznej, na poziom sprawności fizycznej dzieci i młodzieży, najsilniejsze oddziaływanie ma stopień zurbanizowania miejsca zamieszkania. Jest on jednym z zasadniczych czynników rozwarstwienia młodego pokolenia w poziomie rozwoju fizycznego. Przegląd dotychczasowych badań pozwala stwierdzić, że młodzież wiejska z Mazowsza odstawała od swych rówieśników ze środowisk miejskich pod względem cech somatycznych. Jest to zjawisko potwierdzone przez wielu badaczy (m.in.: Charzewska i wsp.³⁷, Szklarska³⁸, Wilczewski³⁹). Niektóre doniesienia wskazują na tendencję do zmniejszania się różnic w wartościach cech somatycznych pomiędzy dziećmi i młodzieżą z wsi i miast. Generalnie jesteśmy świadkami leptosomatyzacji (czyli smuklenia budowy ciała) budowy dziewcząt i chłopców zamieszkujących środowiska miejskie i jest to kierunek przemian somatycznych powszechnie potwierdzany w populacjach wielkomiejskich⁴⁰. Przyjmowanie przez środowiska miejskie smuklejszej budowy ciała może wiązać się częściowo z przykładaniem większej uwagi do wyglądu zewnętrznego i dominację estetycznego wzoru somatycznego. Różnice w cechach somatycznych młodzieży wiejskiej i miejskiej mają swoje

34 T. Bielicki, A. Szklarska, Z. Welon, C. Brajczewski (1997) *Nierówności społeczne w Polsce: Antropologiczne badania poborowych w trzydziestoleciu 1965-1995*, Wrocław.

35 T. Bielicki i wsp. (2003) *ibid.*

36 A. Szklarska (1998) *Społeczne różnice w sprawności fizycznej dzieci i młodzieży w Polsce*, Wrocław.

37 J. Charzewska, E. Chabros, M. Rogalska-Niedźwiedz, D. Górowska, A. Wilczewski (1991) Czy dystanse międzyśrodowiskowe ulegają zmianom, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 2, s. 32-41.

38 A. Szklarska (1998) *ibid.*

39 A. Wilczewski (2005) *Środowiskowe i społeczne uwarunkowania zmian w rozwoju biologicznym dzieci i młodzieży wiejskiej w latach 1990-2000*, Warszawa.

40 M. Chrzanowska, S. Gołąb, Z. Bocheńska, S. Panek (1988) *Dziecko krakowskie. Poziom rozwoju biologicznego dzieci i młodzieży Krakowa*, Kraków.

konsekwencje także dla struktury motorycznej. Jednakże nie we wszystkich przejawach motoryczności lepsze warunki somatyczne środowisk miejskich wpłynęły na poprawę wyników prób sprawności. Szklarska⁴¹ dowodzi, że „nawet po wytrąceniu wpływu wysokości ciała na różnicowanie prób sprawnościowych, różnice te nadal istnieją”. Może to wskazywać na występowanie innych czynników niż tylko somatyczne, wpływających na zróżnicowanie sprawności fizycznej dzieci i młodzieży z różnych środowisk.

W celu dokładniejszej analizy sprawności motorycznej dzieci i młodzieży w zależności od miejsca zamieszkania przeprowadzono badania obejmujące województwo mazowieckie. W opracowaniu posłużono się materiałem badawczym zebrany w 1999 roku wśród reprezentatywnej grupy z Mazowsza. Objęto nimi 3898 chłopców i 3883 dziewcząt w wieku od 7,5 do 19,5 lat. Zmierzono wartości podstawowych cech somatycznych: wysokość ciała i masy ciała. W szacowaniu sprawności motorycznej posłużono się próbami z baterii testów EUROFIT, która ocenia nie tylko kondycyjne przejawy motoryczności, ale także niektóre zdolności koordynacyjne z zakresu równowagi i szybkości ruchów. Na podstawie analizy uzyskanego materiału chcielibyśmy przedstawić kilka bardziej szczegółowych wniosków. Najpierw jednak przedstawimy skrótowo przegląd prac dotyczących omawianej problematyki.

Przewaga dziewcząt i chłopców wiejskich nad rówieśnikami z miast w sile statycznej (siła ścisku dłoni na dynamometrze) wskazywana była już przez wielu autorów⁴². Z wielu badań wynika, że siła statyczna jest silnie skorelowana z masą ciała. Jest to związane ze zwiększoną masą mięśniową oraz z korzystniejszymi warunkami biomechanicznymi. W świetle tak zarysowanej struktury motoryczności wydaje się ciekawe wskazanie przyczyn osiągania lepszych wyników w zadaniach ruchowych wymagających siły statycznej przez środowiska wiejskie mimo lepszych warunków somatycznych prezentowanych przez rówieśników z miast. Analiza wyników wskazuje na przyjmowanie większych wartości wskaźnika smukłości przez środowiska miejskie, co świadczy o ich leptosomatyzacji. W tym przypadku można przypuszczać, że o lepszych wynikach w próbie siły ścisku ręki decydują warunki biomechaniczne, gdyż krępa budowa ciała sprzyja osiąganiu lepszych wyników w próbie siły⁴³. Ponadto, siła charakteryzuje się słabym nasyceniem kontroli genetycznej, więc w dużym stopniu podlega wytrenowaniu dzięki możliwościom zwiększania przekroju mięśni i poprawie właściwości aktywizujących i koordynujących pracę włókien mięśniowych. Środowisko wiejskie może więc predysponować młodzież do

41 A. Szklarska (1998) *op. cit.*, s. 23

42 M. in. R. Strzelczyk, E. Wachowski, J. Kowalski (1994) Siła mięśniowa i wysokość ciała chłopców wiejskich z województwa poznańskiego na tle rówieśników z miasta Poznania. W: *Ontogeneza dziecka polskiego*, Poznań, s. 71-78; R. Przewęda i J. Dobosz (2013) *op. cit.*

43 W. Osiński (1988) *op. cit.*

lepszych osiągnięć w sile statycznej związanych z większym zaangażowaniem kończyn górnych w czynnościach ruchowych życia codziennego. Jednak do takiego wnioskowania należy podejść z należąca ostrożnością. Próba zwisu na drążku różnicuje środowiska wiejskie i miejskie w porównywalny sposób jak próba ścisku ręki. Istotne różnice w badanym okresie zaznaczyły się zarówno u chłopców, jak i dziewcząt, dając przewagę środowiskom wiejskim. Wytlumaczenie takiego stanu nie należy do łatwych, gdyż próba zwisu jest ujemnie skorelowana z masą ciała, a jak wykazywano wcześniej to właśnie młodzież wiejska dysponuje niższymi wartościami wskaźnika smukłości. Stopień urbanizacji miejsca zamieszkania tylko w przypadku dziewcząt decydował o sile tułowia. Znamiennie lepsze wyniki próby siłowej mięśni brzucha dziewcząt z miast potwierdzają wcześniejsze badania⁴⁴. Natomiast w grupach chłopców zaistniały jedynie nieznaczne tendencje, nie dające podstaw do wyciągania z zauważonego stanu istotnych wniosków. Występujące istotne różnice w grupie dziewcząt obejmują tylko okres popokwitaniowy. Może to świadczyć o zaniedbaniach w kształtowaniu siły tułowia u dziewcząt ze środowisk wiejskich, wynikających często z niskiej roli wychowania fizycznego w szkołach wiejskich. Ponadto może to mieć związek z silniej występującym w środowisku wiejskim, zanikiem motywacji do ćwiczeń siłowych u dojrzewających dziewcząt. W próbie skoku w dal z miejsca konsekwentnie lepsze wyniki uzyskują przedstawiciele środowisk miejskich zarówno w grupie dziewcząt, jak i chłopców. Chociaż istotne różnice między analizowanymi środowiskami zaznaczają się tylko w niektórych grupach wieku, to ogólna tendencja wskazuje na gorsze wyniki młodzieży wiejskiej. Przewaga środowiska miejskiego może wynikać z lepszego rozwoju siły mięśniowej tylnych części uda⁴⁵ oraz lepszych warunków długościowych ciała, które sprzyjają wyższym osiągnięciom w skoku w dal. Podobne rezultaty uzyskano w biegu wahadłowym 10x5 metrów, który jest drugą próbą, obok skoku w dal z miejsca, gdzie młodzież z miast osiąga istotnie lepsze wyniki w obu kategoriach płci, jak to potwierdzają inne badania⁴⁶. Efekt takiej zależności może być tłumaczony podobnie jak w przypadku próby skoku w dal – duża wysokość ciała może utrudniać wykonanie biegu z szybką zmianą kierunku. Środowisko wiejskie predysponuje zarówno dziewczęta jak i chłopców do uzyskiwania lepszych rezultatów w próbie szybkościowej związanej z częstotliwością ruchów ręką. Badania Półtoraka⁴⁷ potwierdzają

44 W. Półtorak (2004) Poziom rozwoju somatycznego i motorycznego młodzieży w okresie pokwitania w środowisku małego miasta i wsi, *Antropomotoryka*, t. 14, nr 27, s. 51-62.

45 Z. Ignasiak, T. Sławińska, A. Zaleski (1997) Rozwój morfo funkcjonalny dzieci miejskich i wiejskich z Polski południowo-zachodniej w ujęciu relatywnym, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1-2, s. 81-102.

46 R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *op. cit.*, W. Półtorak (2004) *op. cit.*

47 W. Półtorak (2004) *op. cit.*

występowanie takich różnic w analizowanych przez niego środowiskach w przypadku chłopców. U dziewcząt autor zauważył jedynie słabe tendencje do przewagi w grupie wiejskiej. Interpretacja analizowanego materiału może wskazywać na pewne powiązania badanej funkcji z siłą ręki, w której również przeważają środowiska wiejskie. Jednak w sile statycznej przebieg krzywych obrazujących siłę wskazuje na zwiększanie się różnic z wiekiem w obu środowiskach, a w szybkości ruchów ręką różnice te zacierają się w miarę upływu lat.

Nieco odmienne wyniki niż dotychczas⁴⁸ uzyskano w próbie biegu wytrzymałościowego. U chłopców nie ujawniły się istotne różnice w środowiskach wsi i miast liczone na wartościach unormowanych dla całego materiału. Wynika to z uzyskania najpierw znamiennej przewagi chłopców miejskich w młodszych klasach, a po 15,5 roku życia istotną przewagę uzyskują ich rówieśnicy wiejscy. Jest to obraz trudny do interpretacji, ponieważ dość dokładnie odzwierciedla on przebieg linii rozwojowych wskaźnika BMI, który negatywnie koreluje z próbą wytrzymałości⁴⁹. Natomiast u dziewcząt z miast, ich znamienna przewaga w wytrzymałości, spowodowana jest uzyskiwaniem lepszych wyników w młodszych kategoriach wiekowych. Inne rezultaty uzyskali Przewęda i Dobosz⁵⁰ w próbie skłonu. Ich materiał wskazuje na lepsze wyniki chłopców wiejskich tylko w grupie młodszych dzieci. Przewagę chłopców wiejskich w gibkości można wytłumaczyć ich większym zakresem ruchów kręgosłupa i stawów biodrowych związanych ze słabszym rozwojem siły mięśniowej i mniejszym napięciem taśm mięśniowych tylnych części uda⁵¹.

Podsumowanie i wnioski

Na podstawie dokonanych analiz Nowickiego⁵² można stwierdzić, że środowiska miast i wsi charakteryzują się odmiennością w budowie somatycznej i tempie dojrzewania młodzieży. Zanotowane dystanse międzyśrodowiskowe w cechach morfologicznych wskazują na predyspozycje młodzieży miejskiej do osiągnięcia lepszych warunków somatycznych i wcześniejszego dojrzewania. Ponadto poziom urbanizacji miejsca zamieszkania koreluje z poziomem sprawności fizycznej. Chłopcy wiejscy osiągnęli lepsze rezultaty w większości testów motorycznych. Dziewczęta wiejskie osiągały lepsze rezultaty od swych rówieśniczek z miast w sile względnej ramion, w szybkości ruchów kończyny górnej i w równowadze. Natomiast dziewczęta miejskie górowały

48 R. Przewęda (1985) *op. cit.*, R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *op. cit.*

49 H. Popławska (2006) *Rozwój biologiczny dziewcząt i chłopców ze środowiska wiejskiego z terenów południowego Podlasia w świetle wskaźników otyłości*, Warszawa.

50 R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *op. cit.*

51 Z. Ignasiak i wsp. (1997) *op. cit.*

52 D. Nowicki (2006) *Sprawność fizyczna dzieci i młodzieży w okresach wzrastania i dojrzewania*, praca doktorska, AWF Warszawa.

nad swoimi rówieśniczkami ze wsi w próbach biegu zwinnościowego, w sile tułowia, skoczności i w wytrzymałości. Przedstawione wyniki pokazują różnice w strukturze motoryczności dzieci i młodzieży województwa mazowieckiego w środowiskach wiejskich i miejskich. Różnice te w odmienny sposób charakteryzują chłopców i dziewczęta. O ile w przypadku dziewcząt przewaga środowiska miejskiego nie jest niespodzianką w świetle innych badań, o tyle lepsze wyniki chłopców wiejskich w większości badanych przejawów motoryki, mogą budzić pewne zaskoczenie. Jak piszą Przewęda i Dobosz⁵³, „kategoria wieś czy miasto nie jest jednoznacznym czynnikiem rozwojowym” wywołującym istotne zmiany w organizmie młodego człowieka. Istnieje wiele innych czynników i uwarunkowań wpływających na procesy wzrastania i dojrzewania w środowiskach o różnym stopniu urbanizacji. Zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej, różnice ekonomiczne, poziomu wykształcenia rodziców i ich kapitału kulturowego (także kapitału kultury fizycznej) mogą istotnie wpływać na świadomość i potrzebę kształtowania sprawności fizycznej. Różnice w strukturze społecznej wsi i miasta wiążą się z innymi zwyczajami kulinarnymi i sposobami tradycyjnego żywienia, które zaliczane są do podstawowych czynników modyfikujących rozwój somatyczny. Stąd wnioskowanie na podstawie wyłącznie gradientów związanych ze środowiskiem zamieszkania może być obarczone pewnym błędem i wymagałoby głębszej analizy i eliminowania wielu czynników, zmiennych zakłócających, mogących mieć wpływ na osiągnięcia somatyczne i motoryczne w badanych środowiskach.

53 R. Przewęda, J. Dobosz (2003) *op. cit.*, s. 95.